

## Aspekty postkomunizmu v strednej Európe

Viera Žúborová

### Abstract

*This article analyzes the postcommunism process of the states of Central Europe (Slovak and Czech Republic, Hungary, Poland) after the fall of the communism. The article focuses on specific sign that influence the unusual process. In another words it is about new phenomenon, dating from no earlier than 1989, the term is widely labeled as “post-communism”. The main target is the adaptation of the Fourteen – point model of Post-communism on the chosen four countries. Like all models, also this has its limitations and diversities. For that the article tries to fix these specific problems with aspiration to adaptation of two specific theories on it (theory of political system, theory of the transition). Nevertheless, the new phenomenon – postcommunism serves as a useful device in attempting to understand the specific period of transformation that remain till the consolidation of the system in the states of Central Europe*

**Key words:** postcommunism, postcommunism, Central Europe

### Úvod

Rozpadom „sovietskeho bloku“ sa spustila v strednej a východnej Európe tzv. lavína demokratizácie a snáh vymanenia sa spod ideologického a politického systému komunistického režimu . Na rozdiel od krajín západnej Európy, kde proces prechodu a následnej konsolidácie liberálnej demokracie prebiehal „hladko“, krajiny bývalého „sovietskeho bloku“ čelili početným hrozbám. Tieto krajiny sa v danom období nachádzali v aktívnej kríze štátneho usporiadania, čo predznamenávalo radikálne zmeny v rámci spoločných hraníc štátov, či už vonkajších alebo vnútorných. Od obdobia naštartovania demokratického procesu (1989 – 1991), počas ktorého existovalo iba 9 štátov sa ich počet do roku 1995 zvýšil na 27. Kríza kapacity sprevádzaná krízou legitimacy, nestability, slabosti štátu a spoločnosti bola charakteristická práve pre vznikajúci jav „postkomunizmus“.

Jedným z hlavných cieľov tejto štúdie je pokus adaptácie predpokladov

postkomunizmu<sup>1</sup> na vybrané krajiny stredoeurópskeho areálu. Prostredníctvom chronologického prístupu, ktorý približuje zlomové systémové zmeny v rámci budovania nových štruktúr, sa kapitola pokúsi o pochopenie a vykreslenie postkomunistického modelu. Následne komparáciou reálneho priebehu<sup>2</sup> vývoja postkomunizmu v stredoeurópskych krajinách (bývalého Československo, Slovensko, Česko, Maďarsko, Poľsko) sa pokúsim o zodpovedanie hypotéz:

*Hypotéza č. 1:* Definovanie postkomunizmu ako určitého typu politického systému je nesprávne z dôvodu dĺžky jeho trvania a priebehu budovania štruktúr v jednotlivých krajinách postkomunistického priestoru.

*Hypotéza č. 2:* Spojenie postkomunizmu s tranzíciou a následná aplikácia všeobecnej typológie je nepostačujúca z dôvodu komplikovanosti jeho priebehu v jednotlivých krajinách postkomunistického areálu.

Formálne je štúdia rozdelená na tri časti. Prvá podkapitola sa zaoberá aplikovaním predpokladov postkomunizmu na krajiny stredoeurópskeho areálu. Cieľom je hlavne pokus o adaptáciu 14 bodového modelu postkomunizmu Leslie Holmesovej. Hlavným cieľom druhej podkapitoly je snaha o zodpovedanie stanovenej hypotézy č. 1 a to prostredníctvom komparácie jednotlivých postkomunistických krajín strednej Európy. Východiskovou teóriou v rámci tejto podkapitoly je Eastenova systémová teória. Cieľom tretej podkapitoly je taktiež potvrdenie alebo vyvrátenie ale už hypotézy č. 2. Metóda na dosiahnutie požadovaného cieľa je identická ako v druhej podkapitole a tou je komparácia krajín strednej Európy. Základnými

---

1 Leslie Holmesová vo svojej publikácii asi najvýstižnejšie charakterizovala pojem postkomunizmus, ktorý definovala prostredníctvom 14 predpokladov: (1) znak nezávislosti a nárast nacionalizmu, (2) priama absencia kultúrneho kompromisu, (3) vysoké očakávania od lídrov, (4) nedôvera k politickým inštitúciám a cynizmus smerom dopredu, (5) potlačenie hlavných teórií formovania legitimity, (6) ideologické vákuum, (7) morálny chaos - morálne vákuum, (8) celková revolúcia, (9) dočasnosť, (10) dynamizmus, (11) nestabilita, (12) rozsiahla mienka neistoty, (13) „nešťastné“ načasovanie, (14) problémy legitímácie. Pozri: Holmes, L. (1997): *Post-communism. An Introduction*. London: Polity Press, s. 15 – 22. Aj napriek vyčerpávajúcemu rozboru daného pojmu som použila aj ďalšiu definície pojednávajúce o danom pojme. Dôvodom bol fakt, že dané predpoklady sú skôr charakterizované pre prvotné obdobie transformácie. Autori, ktorí pojednávajú o analyzovanom pojme sa skôr sústreďujú na neskoršie obdobie jeho vplyvu na politický a spoločenský systém. Napríklad Jadwiga Staniszkis sa venuje vplyvu predpokladov postkomunizmu na štrukturálnu moc mimo dosahu demokratickej kontroly. Pozri: Staniszkis, J. (2006): *Postkomunismus. Zrod hádanky*, Brno: CDK. Naopak štúdia Outhwaite a Rayliho sa zaoberá všeobecnou reakciou na hlavné teórie sociálnej rekonštrukcie a návrhu normality. Pozri: Outhwaite, W.; Ray, L. (2005): *Social Theory and Post-communism*. Oxford, UK: Blackwell Publishing. Postkomunizmus ako multidimenzionálny proces transformácie rozoberá Michal Illner v kontexte s politickými, ústavnými, ekonomickými a socio-kultúrnymi zmenami. Pozri: Illner, M. (1996): *Post-Communist Transformation Revisited*. In: Czech Sociological Review IV, 2. Je potrebné však zdôrazniť, že všetky vyššie spomenuté predpoklady prezentované rôznymi autormi sa navzájom prelínajú a dopĺňajú.

2 Pojem reálny priebeh je v práci vnímaný najmä ako spôsob kreovania nových štruktúr systému, či reakcie aktérov na rozdielne situácie v rámci jeho vytvárania.

teóriami, ktoré budú použité v rámci tejto podkapitoly je tzv. teória prechodov od Adama Przeworskeho a Guillerma O'Donnella.

### **VÝVOJ POSTKOMUNIZMU V PODMIENKACH KRAJÍN STREDNEJ EURÓPY**

Región strednej Európy je vnímaný rozdielnymi odbornými pohľadmi. Najznámejším modelom je historický prístup predpokladajúci spoločnú minulosť. Nemenej dôležité sú však aj jeho geografické, kultúrne, ekonomické a iné náhľady. Podľa Petra Horvátha je tento región predovšetkým prechodovým.<sup>3</sup> Avšak už v samotnom začiatku bolo vymedzené pole pôsobenia a to z politického pohľadu, ktorý je spojený s premenami postkomunistických krajín strednej Európy po roku 1989.

Na začiatok je však potrebné objasniť dôvod, prečo prvky postkomunizmu boli v priebehu prechodu adaptované či kreované v rámci budovania systémových štruktúr v nových demokraciách strednej Európy. Jednou z príčin existencie analyzovaného pojmu v rámci vytvárania nových politických štruktúr bola jeho spätosť s minulosťou. Dedičstvo komunizmu sa tak priamo infiltrovalo do procesu. Dôvodom tohto silného a v niektorých prípadoch aj skrytého vplyvu bola jeho evolúcia výstavby. Respektíve vývoj budovania univerzálneho systému založeného na marxisticko-leninských základoch. Fundamentálnym cieľom predstaviteľov komunizmu v prvej fáze nástupu bolo odstránenie či skôr rozklad tradičných politicko-spoločenských štruktúr a inštitúcií. Druhá fáza mala vybudovať nový systém, ktorého základy by mali vychádzať z komunistickej ideológie. Sociálny experiment však zlyhal. Vzniklo tak obrovské vákuum chaosu, ktoré prispelo k rozkladu socialistického systému. Preto nielen krajiny strednej Európy ale aj bývalého sovietskeho zväzu stáli pred nemenej zložitou úlohou pri budovaní demokracie. Fundamentálnym problémom bola hlavne absencia politickej kultúry a tradície z dôvodu jej rozkladu v éru komunizmu. Čo viedlo k vytvoreniu ďalšieho vákuu – ideologického alebo morálneho. Dané vákuum buď bolo narychlo vyplnené novými štruktúrami vychádzajúc však zo starých základov komunistickej éry, ako napríklad potreba líderstva ako určitého druhu legitimizácie transformačného procesu. Alebo bolo nahradené nacionalistickými prúdmi, ktoré taktiež potvrdzovali proces transformácie.

Druhou z príčin existencie postkomunizmu v stredoeurópskych krajinách bola tzv.

---

3 Horváth, P. (2003): *Stredoeurópske konštanty a premeny*. In: Horváth, P.; Letavajová, S.; Priečko, M.: *Slovensko: politika a spoločnosť*. Trnava: UCM, s. 6.

samo-implózia komunizmu. Zachovanie dedičstva v niektorých prípadoch sa tak priamo prejavilo pri budovaní nových štruktúr a to prostredníctvom politických aktérov. Staré elity boli natoľko silné, aby sa stali seberovnými partnermi s opozičnými silami, alebo sa úspešne transformovali do nových subjektov a tak sa podieľali na vytváraní nového systému.

Pádom komunizmu sa naštartovala vo všetkých krajinách strednej Európy celková premena spoločenského a politického systému (v 14 bodový model postkomunizmu ju definuje ako celkovú alebo úplnú revolúciu). V stredoeurópskom regióne je skôr známa pod pojmom *duálna tranzícia* (Gedeon, P.) či *dvojaká reformná cesta* (Soňa Szomolányi). Tieto termíny predstavujú predovšetkým ekonomickú transformáciu (prechod od centrálne riadenej ekonomiky ku voľnému trhu) a politickú tranzíciu (prechod od autoritatívneho režimu smerom ku demokracii). Avšak všetky krajiny stredoeurópskeho areálu narazili na mantinely tejto špecifickej konjunkcie.

Dôvodom narastajúcich systémových mantineloch bola skutočnosť, že rýchlejšia ekonomická transformácia síce „*zlepšovala ekonomické pomery paralelne však zvyšovala aj napätie v politickom vývoji stredoeurópskych krajín*“<sup>4</sup>.

V spoločnosti tak začala narastať politická neistota, ktorá často viedla aj k *nestabilite celého systému*. Viditeľným príkladom bola situácia v bývalom Československu, kde sa prejavila *nestabilita v politickej ale aj v spoločenskej sfére*. Revolučná eufória, ktorá spôsobila razantné zmeny v na českej aj slovenskej spoločnosti po určitom období vyprchala. Rýchle a razantné zmeny v spoločenskej a politickej štruktúre viedli k sociálnemu šoku obyvateľstva. Daný sociálny šok bol vyvolaný hlavne z dôvodu, že „*doposiaľ existujúce sociálne štruktúry s pevnými pravidlami hry sa zrútili, pričom nové štruktúry a inštitúcie v daný moment ešte neexistovali, prípadne sa začali formovať*.“<sup>5</sup> Nastúpil tvrdý realizmus spojený s nespokojnosťou a pocitom nestability, spôsobený trojdimenzionálnou transformáciou systému (politická, ekonomická, sociálna). Väčšia miera cynizmu z vývoja dopredu bola prevažne u slovenskej časti obyvateľstva a to hlavne v ekonomickej oblasti.<sup>6</sup> Nespokojnosť a nestabilita sa odrazili v neskoršom období aj v *politickej sfére*, kde mala

---

4 Szomolányi, S. (1994): *Zostáva Slovensko v rámci stredoeurópskeho variantu tranzície?* In: Szomolányi, S.; Mesežnikov, G. (eds.): *Slovensko. Voľby 1994. Príčiny – Dôsledky – Perspektívy*. Bratislava: Interlingua. s. 13.

5 Vodička, K. (2003): *Príčiny rozdelení: Shrunující analýza po deseti letech*. In: Vodička, K. (eds.): *Dělení Československa. Deset let poté...*Praha: Volvox Globator. s. 208.

6 Szomolányi, S. (1994): *Zostáva Slovensko v rámci stredoeurópskeho variantu tranzície?*, s. 13, Kopeček, L. (2006): *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno: CKD. s. 158-159. Vodička, K. (eds.) (2003): *Príčiny rozdelení: Shrunující analýza po deseti letech*.s. 208-209.

rozhodujúci vplyv na ďalší vývoj v spoločnom federatívnom štáte. Ten sa naplno prejavil v roku 1992 pri parlamentných voľbách.

Nevyhnutné je však priblížiť začiatok politickej instability, ktorá sa začala prejavovať hlavne v ekonomickej sfére. Celoštátna vládna centrála požadovala model radikálnej ekonomickej reformy. Oproti tomu postkomunistické elity jedného krídla VPN presadzovali miernejšiu, pomalšiu verziu transformácie.<sup>7</sup> Začínajúci rozkol vo vnútri strany VPN, od ktorej sa odštiepila politická strana HZDS, vyústil následne aj do rozpadu samotného štátu.

Vyššie uvedený príklad podporuje tézu slabosti štátu v postkomunizme, ktorá sa v konkrétnom slova zmysle neprejavuje v politickej nestabilite. Pri charakterizovaní postkomunizmu skôr hovoríme o takej politickej nestabilite, ktorú sa snaží využiť štát, alebo jednotlivé elity politickej, ekonomickej alebo sociálnej sféry (v prípade ČSR sú to elity politických strán Václav Klaus - ODS a Vladimír Mečiar - HZDS) na posilnenie svojich pozícií.

Danú myšlienku rozpracovala vo svojom diele aj Jadwiga Staniszkis, ktorá tento proces charakterizovala ako strategické spojenectvo na úrovni elít.<sup>8</sup> V rámci postkomunistického systému vytvorila určitý korporatívny model slabého štátu a silnej spoločnosti. Typickým príkladom korporatívneho modelu bola Poľská republika, ktorá taktiež uprednostnila ekonomickú transformáciu pred politickou, čo vyvolalo stav, kedy začal mať štát problémy s presadzovaním a kontrolovaním nariadení. Nemohol sa ani spoliehať na spoluprácu spoločenských elít a tak v danej situácii „*jediným cieľom bolo zhora presadzovaného korporativizmu predovšetkým vytvoriť vrstvy lojálnych štátu, ktoré zahrňovali jeho vlastný personál exekutívneho aparátu a predstaviteľov ekonomických elít*“<sup>9</sup>. Pri formovaní takejto štruktúry však často dochádzalo k budovaniu určitého hierarchického usporiadania závislého nielen od štátu ale aj od spoločenských elít. Historické korene danej hierarchie siahali do komunistickej minulosti. Samotná nestabilita tak nebola „zažehnaná“ skôr len potlačená alebo skrytá.

---

7 Svoje názory sa snažili zahrnúť do volebného programu strany, argumentovali najmä faktom že na Slovensku na rozdiel od českých krajín došlo v roku 1990 k rapídному nárastu nezamestnanosti, čo viedlo k prudkému sociálnemu napätiu v rámci spoločnosti. Prejavilo sa to napríklad v prieskume v roku 1991 v ktorom približne 3/5 Slovákov vnímalo ekonomické reformy negatívne. Pozri: Kopeček, L. (2006): *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. s. 158.

8 Pozri: Staniszkis, J. (2006): *Postkomunismus. Zrod hádanky*.

9 Dané prvky sú charakteristické pre klasický typ korporativizmu, kedy štátom uznaná zásada monopolu na reprezentáciu záujmu výmenou za pomoc korporatívnych elít pri realizácii obtiažnych štátnych opatreniach. Pozri: Staniszkis, J. (2006): *Postkomunismus. Zrod hádanky*. s. 193.

Znaky korporatívneho modelu usporiadania boli taktiež viditeľné v Maďarsku. Na rozdiel od Poľskej republiky, kde sa snažili o budovanie hierarchickej štruktúry na ktorej vrchole stáli vládne elity. V Maďarsku na vrchole hierarchie stáli nielen vládne ale aj spoločenské elity, ktoré dosiahli daný stupeň hlavne prostredníctvom vplyvu odborov. Prvok korporativizmu sa prejavil a hlavne posilnil predvolebnou alianciou Socialistickej strany a MSZOSZ (organizácia zamestnávateľov) v roku 1994. „Niekoľko vedúcich členov tejto koalície sa dostalo aj do parlamentu, a pripojili sa k vládnucej časti Socialistickej strany.“<sup>10</sup>

Špecifickým znakom postkomunizmu nielen v stredoeurópskom priestore, ale aj v rámci celého sovietskeho bloku, je jeho závislosť na komunizme. Budovanie systému je poznačené dedičstvom socialistického štátu a komunistickej ideológie. Je to viditeľné najmä v momente, kedy sa začínajú nanovo formovať štruktúry systému. Stará elita ako držiteľ moci je natoľko silná, že zasahuje do kreovania nových inštitucionálnych štruktúr. V rámci systému sa tak vytvára pluralita, ktorá však nie je až tak stabilná pre nejasnosť smerovania pôsobením daným vplyvom starých elít.

Vzniká tak potreba kolektívnej identifikácie. *Kríza identity* je zapríčinená nielen dlhodobým pôsobením komunistickej ideológie v rámci systému, ktorá potláčala všetky idey, ideológie a postoje nekorešpondujúce so vtedajšou štátnou doktrínou, ale najmä strachom či odporom ku komunistickej minulosti, ktorá im zabráňuje prijať akýkoľvek centrálny cieľ či ideu. V rámci postkomunistického areálu sa tak vplyvom vyššie uvedených činiteľov začalo vytvárať tzv. *ideologické vákuum*.

Stredoeurópske krajiny sa toto vákuum snažili narychlo vyplniť základným postojom, ktorý zastávala vtedajšia spoločnosť ovplyvnená revolučným obdobím. Tým politických prejavom či skôr postojom bol *nacionalizmus* – národ - národný .

Typickým príkladom použitia nacionalizmu pri kreovaní novej štátnej ideológie bolo budovanie demokratickej Maďarskej republiky.<sup>11</sup> Voľby v roku 1990 vyhrali konzervatívne politické strany (MDF, FKGP), ktoré spolu s liberálmi (SZFSZ) začali budovať svoju novú národnú politiku. Bola charakterizovaná prostredníctvom vlády, ktorá sa legitimovala ako „ochranca nového maďarského národa“. Taktiež začala propagovať a vystupovať s novým

---

10 Kornai, J. (1998): *Od gulášového komunizmu k trhovej ekonomike*. Bratislava: Kalligram. s. 116.

11 Tento typ nacionalizmu nepredstavoval kritický postoj voči určitému etniku. Bol skôr charakterizovaný hľadáním určitého vnútorného nepriateľa v rámci spoločnosti, ktorý chcel zdiskreditovať vtedajší vyvíjajúci sa systém.

politickým postojom, ktorý bol označovaný ako „*oslavy maďarskej národnosti*“.<sup>12</sup> Maďarský nacionalizmus vo svojich začiatkoch bol špecifický na rozdiel od iných stredoeurópskych krajín v tom, že v ňom pôsobili tzv. *nacionalisti slova*<sup>13</sup> v rámci celého politického spektra a nielen na ich extrémnych krajoch. Vyzdvihovali hlavne kultúrnu jednoliatosť maďarského etnika v celom stredoeurópskom priestore.<sup>14</sup>

Podobné využitie nacionalistickej idey pre dosiahnutie politických cieľov bolo viditeľné aj pri rozpade Česko-slovenskej federácie a to práve prostredníctvom danej legitimizácie ako tzv. ochrancu národa – národnosti. Kedy sa pod zámkou národnej jednoty vedúce politické elity (HZDS, ODS) obidvoch republík dohodli na rozdelení federácie. Slovenský politický subjekt HZDS na čele s charizmatických vodcom Vladimírom Mečiarom sa stala „*novou základňou postkomunistickej elity, prevzal špecifickú slovenskú cestu transformácie ako aj už vyššie charakterizovanú úlohu ochrancu Slovenska*“<sup>15</sup>.

Umiernenejšia aplikácia určitej idey prebehla v Poľskej republike v roku 1997 uzákonením novej poľskej ústavy. Schválenie bolo určitým univerzálnym kompromisom, ktorého zámerom bolo uspokojenie všetkých existujúcich ideologických vrstiev a skupín spoločnosti. Znamenalo to, že ústavodarcovia sa snažili o vytvorenie textu, ktorý bol kombináciou mnohých politických a ideologických postojov. Jej základ bol tvorený kompromismi medzi:

- stúpenkami sekularizácie a stúpenkami tradičného poľského katolicizmu,
- zástancami konzervatívnych hodnôt (národ, rodina) a modernými liberálmi, či medzi ľavicou a pravicom v oblasti socioekonomického smerovania krajiny.<sup>16</sup>

---

12 Pozri: Palonen, M.E. E. (2006): *Political Polarisation in Contemporary Hungary*. University of Essex. s. 47 – 51.

13 Daný termín „*nacionalisti slova*“ použil vo svojej dizertančej práci M. E. E. Palonen, ktorý pod ním chápal politické elity, ktoré propagovali myšlienku jednoliatosti prostredníctvom populistických vystúpení. Príkladom daného populisticko-nacionalistického politika je István Csurka, člen politickej strany MDF v rokoch 1990 – 1992. Presadzoval nielen jednoliatosť etnika ale aj historického územia. Apeloval hlavne na revíziu Trianonských hraníc a historického územia patriaceho maďarskému národu pred rokom 1920.

14 Jednoliatosť maďarského národa sa snažili maďarské elity docieľiť už v roku 1992 rozťahnutím občianstva volebným právom pre všetkých „*etnických*“ Maďarov v regióne, čo však skončilo neúspechom. Znovuoživenie národných plánov prišlo s vládou Viktora Orbána (Fidesz) až po roku 1998. Vláda pripustila vonkajšie práva Maďarov v susediacich krajinách – uzákonením Zákona o spoločenskom postavení (2000), kedy boli priznané privilégia v oblasti cestovania a vzdelávania. Pozri: Palonen, M.E. E. (2006): *Political Polarisation in Contemporary Hungary*. s. 51.

15 Kopeček, L. (2006): *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. s. 159.

16 Pozri: Kubát, M. (2006): *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století. Institucionálně politická studia*. Praha: Dokořán. s. 151,

Kombinácia ideologického vákua a nacionalizmu vytvára ďalší predpoklad postkomunizmu, ktorý sa taktiež prejavuje v stredoeurópskom priestore, je nim *absencia kultúrneho kompromisu a tzv. morálne vákuum*. Ich základ je vytváraný prostredníctvom charismatickej osobnosti, ktorá sa určitou formou legitimizácie dostane do centra politického systému, neovládajúc umenie kompromisov, vyjednávania a dosahovania konsenzov.<sup>17</sup> V podstate nadväzuje na svojich komunistických predkov, taktiež sa aj od nich očakáva pozdvihnutie národa.

Medzi charismatické osobnosti, ktoré sa dostali k moci demokratickým spôsobom voľby a pozitívne ovplyvnili smerovanie a politickú kultúru svojich národov patrili hlavne prezidenti Poľskej a Českej republiky (Lech Walesa a Václav Havel). Avšak pri všeobecnej analýze je potrebné vnímať aj kontroverzné osobnosti, ktoré skôr zbrzdili transformačný vývoj svojich krajín. Typickým príkladom takejto postkomunistickej osobnosti bol Vladimír Mečiar, líder politického subjektu HZDS. Počas volebného obdobia v rokoch 1994 - 1998 kedy HZDS spolu s SNS a ZRS mali tzv. ústavnú väčšinu v parlamente bola výrazne viditeľná absencia kultúrneho kompromisu. V podmienkach Slovenskej republiky bola charakterizovaná prostredníctvom:

- koncentrácie moci v rukách víťazov – tzv. „tyrania väčšiny“ v ústavnom význame,
- autoritárskych tendencií lídra,
- radikálnych zmien na pozíciách vládnej moci a štátnej správy,
- porušenia princípov právneho štátu,
- porušenia princípov plurality politických strán v parlamente,
- tzv. kabinetnej justície (mimoriadne zrýchlené konanie v parlamente, ktoré by sa malo vyskytovať len v podmienkach výnimočného stavu alebo stanného práva).<sup>18</sup>

Medzi základné predpoklady postkomunizmu patria *dynamizmus a dočasnosť*, ktoré na rozdiel od predchádzajúcich ukazovateľov sú viditeľné až po určitom čase, respektíve po určitej negatívnej či pozitívnej udalosti, ktorá sa objaví v priebehu tranzície v štáte. Medzi *pozitívne* udalosti radíme napríklad efektívny prechod smerom ku demokracii, efektívnu konsolidáciu demokracie a pod. Stanovené udalosti majú rovnaký základ a to, že sa raz musia skončiť.

---

17 Pozri: Szomolányi, S. (1994): *Zostáva Slovensko v rámci stredoeurópskeho variantu tranzície?* s. 19.

18 Tamtiež, s. 14 a Szomolányi, S. : *Formovanie politických elít na Slovensku*. In: Sociológia (1993) 25. číslo 4 – 5. Bratislava: SAV. s. 328.



*Negatívne* udalosti v rámci dynamizmus prebiehajú opačným smerom. Viditeľné sú hlavne vtedy keď sa krajina nachádza v určitom zlomovom bode, vlastne kedy predstiera vývoj smerom dopredu, reálne však stagnuje. Dôvodom je slabosť postkomunistického štátu a vlády zavádzať nepopulárne nariadenia, ktoré by podľa nich kiedli nárastu nepopularity a následne aj k strate získanej moci.

Tento prístup zachovania si tváre sa naplno prejavil v Maďarsku v rámci tzv. *gradualizmu reforiem na maďarský spôsob*<sup>19</sup>. Bol charakterizovaný hlavne spôsobom zavádzania, či skôr nezavádzania opatrení v politickej ekonómii, ako aj vyhýbaniu sa nepokojom a konfliktom, ktoré mali hroziť zo strany spoločnosti.

Zdanie vládnej aktivity (MSzP) smerom dopredu sa prejavilo hlavne pri transformácii ekonomiky, kedy bol skôr viditeľný pokračujúci kontinuálny vývoj od komunistického obdobia aj napriek úpadku celého hospodárstva. Dané zdanie vládnej aktivity bolo charakterizované prostredníctvom:

- zvyšovania spotreby aj na úkor dlhou,
- odkladania politicky nepopulárnych opatrení na ten čo najposlednejší termín,
- nárastu sociálneho dlhu legislatívnych zámerov,
- odmietaniu šokovej terapie – uťahovania opaskov, ktoré prebiehali v Československu a Poľsku<sup>20</sup>

Toto podriaďovanie sa ekonomických záujmov a ekonomického rozvoja požiadavkám politickej popularity, viedlo k vyvrcholeniu „dynamizmu“ v rámci postkomunizmu. Neudržateľná ekonomická situácia v roku 1995 prinútila vtedajšiu vládu premiéra Gyula Horna (MSzP) k radikálnym opatreniam prostredníctvom nového ekonomického balíčka. Vládna MSzP však až po roku svojho vládnutia pristúpila k takémuto radikálnemu kroku, čo v rámci teórie voľby jej zmenšovalo nádeje na znovuzvolenie, keďže nepopulárne opatrenie neprijala hneď po svojom nástupe.

V rámci porovnávania postkomunistického modelu s reálnymi premenami vývoja stredoeurópskych krajín po roku 1989, vzniká potreba doplnenia predpokladu postkomunizmu, ktorý je spojený so základným spoločenským delením „my a oni“. Tým predpokladom je *polarizácia*<sup>21</sup> *domácej politiky*, v rámci ktorej stoja proti sebe dva tábory,

---

19 Kornai, J. (1998): *Od gulášového komunizmu k trhovej ekonomike*. s. 67.

20 Tamtiež, s. 77– 83.

21 Postkomunistická polarizácia je symptómom tzv. „Post-cold War“ éry a taktiež symptómom, ktorý popisuje

zapojené do zápasu či skôr pretekov o to, aké by mal mať kontúry a aké úlohy by mali mať v novom rozložení moci. Vzniká tzv. *bipolárna hegemonia a problematika ne-legitimizácie*, kedy nepanuje medzi politickými elitami konsenzus, pričom skôr prevažuje osočovanie a ohováranie v rámci dvoch proti sebe stojacich táborov, ktorých hlavným cieľom je dosiahnutie nárastu svojho vplyvu a pozícií.<sup>22</sup>

Tento jav je viditeľný vo všetkých krajinách stredoeurópskeho priestoru, buď vychádza zo základného ideologického delenia na ľavicu a pravicu, či na reformátorov a konzervatívcov, ako je to viditeľné v Maďarsku.

V rámci bipolárnej hegemonie keď jeden tábor výrazne prevláda na druhým môže nastať aj taký moment či stav kedy v oblastiach, ktoré sú rutinne zaužívané nie je možná zmena. Príkladom je obdobie vládnej koalície na Slovensku v rokoch 1994 – 1998, kedy polarizácia dosiahla taký stupeň, že nebolo možné zvoliť nástupcu prezidenta Michala Kováča.<sup>23</sup>

Adaptovateľnosť predpokladov postkomunizmu na krajiny stredoeurópskeho regiónu je očividná. I keď jednotlivé predpoklady neboli dosiahnuté zhodným spôsobom vo všetkých krajinách, ich výsledný efekt bol však takmer identický. Na základe sledovania vývoja krajín stredoeurópskeho regiónu je možné rozšíriť model predpokladov postkomunizmu o polarizáciu v domácej politike.

Je zrejmé, že predpoklady „postkomunizmu“ aplikované na reálny vývoj v druhej sú z ranného obdobia formovania postkomunistických štátov. Preto je potrebné sledovať formovanie postkomunistického modelu naďalej o jeho možné rozšírenie v priebehu jednotlivých vývojových období, poprípade možnosť vytvorenia všeobecnejšieho modelu, ktorý by zahŕňal jednotlivé fázy postkomunizmu a to od jeho začiatku až po koniec.

## **POSTKOMUNIZMUS AKO URČITÝ POLITICKÝ SYSTÉM**

V súčasnosti sa pre pomenovanie štátov stredoeurópskeho areálu využívajú v odbornej

---

situáciu, kedy určitý úsek politickej línie bol zmrznutý medzi dvoma morálnymi poriadkami medzi ktorými prebiehal boj o legitimitu moci, respektíve ne-legitimitu. Vytvára sa tak zdanie boja o moc, pričom v niektorých prípadoch obidva tábory súhlasia so vzájomnou opozíciou medzi sebou, snažia sa udržiavať stav opozície. Pozri: Palonen, M.E. E. (2006): *Political Polarisation in Contemporary Hungary*. s. 30-43. V postkomunizme sa s podobným javom stretávame aj pri predpoklade dynamizmu vývoja, respektíve pri pastišovej politike.

<sup>22</sup> Palonen, M.E. E. (2006): *Political Polarisation in Contemporary Hungary*. s. 22-23.

<sup>23</sup> Michal Kováč tak vládol od marca 1993 – do marca 1998. Pozri: Kopeček, L. (2006): *Demokracie, diktatury a politické straníctví na Slovensku*. s. 180.

literatúre rôzne prívlastky vychádzajúce z pojmu postkomunizmus a definujúce štát, ale aj štruktúru, ako napríklad *postkomunistický režim* či *postkomunistický systém*. Tieto prívlastky sa pokúšajú charakterizovať obdobie vývoja stredoeurópskych krajín po „revolučných“ zmenách po roku 1989. Komplikácie nastávajú pri pokuse definovania týchto prívlastkov, ktoré slúžia skôr ku všeobecnému pomenovaniu postkomunistického regiónu. Táto skutočnosť však nemusí byť relevantná pri pokuse o zadefinovanie postkomunizmu ako určitého druhu politického systému či režimu.

Štáty stredoeurópskeho priestoru sa po páde komunizmu nachádzali v období, ktoré bolo charakterizované ako hľadanie nového ústavno-politického usporiadania krajiny. Problémy boli najmä spojené s faktom, že politické systémy komunistického režimu boli budované na odlišných základoch ako liberálno-demokratické politické režimy. Znamenalo to prestavbu alebo úplnú rekonštrukciu celkového systému krajiny. Po roku 1989 tak v Strednej Európe vznikali nové tzv. postkomunistické systémy či režimy.

Ešte pred samotnou definičnou ambíciou tejto podkapitoly – tou je hypotéza, ktorá pojem postkomunizmus – postkomunistický kategorizuje ako určitý druh politického systému či režimu, je potrebné sa predovšetkým zamerať na rozdiel medzi pojmi systém a režim, s ktorými podkapitola pracuje a ktoré sa spájajú s prívlastkom postkomunistický. Podľa českého politológa Jana Holzera sa obidva pojmy používajú na pomenovanie odlišných štruktúr. Pojem politický systém sa tak automaticky využíva na pomenovanie demokratických modelov, kým pojem politický režim označuje nedemokratický model.<sup>24</sup>

Pri definovaní postkomunizmu je nevyhnutné zdôrazniť, že nie sú vopred stanovené hranice medzi systémom a režimom z dôvodu rozdielnosti a trvania vývoja štruktúr v jednotlivých krajinách sovietskeho bloku, vrátane krajín strednej Európy. Ak predpokladáme, že po kolapse nedemokratického režimu začali štáty nielen stredoeurópskeho priestoru budovať systém, ktorý vychádzal z demokratických základov. Taktiež predpokladáme, že dané demokratické zásady boli prijaté vo všetkých krajinách bývalého Sovietskeho zväzu (vrátane Bieloruska). Rozdielnosť sa prejavila v dĺžke trvania premeny na komplexný demokratický systém. Vhodnejším pomenovaním pre danú štruktúru spoločnosti sa nám javí

---

24 Automatické vnímanie demokracie ako inštitucionálne komplexnej a tak vyjadruje “skutočný” systém tvorený sociopolitickou štruktúrou umožňujúci stret a súhru záujmov, vzťahov. Naopak pri termíne režim, ktorý je spojovaný s nedemokratickým modelom vyjadruje “nekomplexný” systém tvoriaci nedokonalými a nevyvinutými štruktúrami. Pozri: Holzer, J.; Balík, S. (2007): *Postkomunistické nedemokratické režimy, Studie k proměnám politické teorie v postranzitívním čase* s. 24

pojem systém.

Každý politický systém má svoje špecifické prvky, ktorými sa odlišuje od iných, často identických režimov. Postkomunizmus je špecifickým pojmom, ktorý sa zväčša používa na označenie krajín bývalého východného bloku a odlišenie od tých krajín, ktoré boli taktiež charakteristické budovaním socialistického systému a komunistickej ideológie.

Východiskovým modelom, ktorý sa pokúsi aplikovať prvky politického systému na postkomunizmus bude klasická teória politického systému Davida Eastona.<sup>25</sup> Jeho základný model vychádza najmä zo vzťahov v rámci systému, nazývaný taktiež ako neorganizované politické správanie. Easton definoval niekoľko základných prvkov politického systému, ktoré sa práca pokúsi aplikovať na pojem postkomunizmus. Predovšetkým sú nimi :

- *politické vzťahy,*
- *hranice politického systému,*
- *okolie politického systému,*
- *vstupy (inputs),*
- *výstupy (outputs),*
- *spätná väzba (feedback).*<sup>26</sup>

Špecifickým faktorom postkomunistického systému je jeho spätosť s predchádzajúcim režimom. Postkomunizmus bol vlastne reakciou na komunizmus, respektíve vychádzal z neho. V súčasnosti je daná vzájomnosť pomenovaná prostredníctvom všeobecnej definície, ktorá charakterizuje postkomunizmus ako tzv. dedičstvo komunizmu.

Jeho formovanie ním bolo priamo ovplyvnené a to či už z pozitívneho alebo negatívneho hľadiska. Práve aj z tohto dôvodu *politické vzťahy* ako prvá črta politického systému nevychádza z hierarchického rozloženia politických inštitúcií. Rozhodujúce sú skôr vzťahy medzi nimi, či vzťahy medzi členmi danej spoločnosti, ktorí sa podieľajú na budovaní systému.

Voľba a budovanie politického systému v stredoeurópskom priestore bola podmienená predovšetkým vzájomnými vzťahmi medzi vtedajšou autoritárskou elitou a jej opozíciou. V strednej Európe tak prevážil parlamentarizmus ako forma politického demokratického

---

25 Koncept politického systému Easton nadviazal na Parsonovu systémovú teóriu, ktorá považuje politický systém ako určitý subsystém spoločnosti. Východiskom pre neho bola však spoločnosť, respektíve chovanie jej členov a vzťahy medzi nimi.

26 Říchová, B. (2006): *Průhled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě.* Praha: Portál. s. 52-57.

systemu.

Špecifickým prípadom však bola deformovaná verzia systému (Slovensko, Poľsko), charakteristická kombináciou parlamentarizmu a priamej voľby prezidenta. Daná verzia vyplývala hlavne zo zložitého procesu konsolidácie v rámci delby moci medzi politickými elitami. Výber a budovanie štruktúry vychádzalo z tzv. *neoinštitucionalizmu*<sup>27</sup>, ktorého základy boli vytvárané z nanovo určených hraníc vymedzenia systému a to prostredníctvom kombinácie rôznych prvkov, ktoré následne vytvorili jeden komplexný systém. Dobrým príkladom bolo napríklad Slovensko, kde priama voľba prezidenta vyplynula z vysoko konfliktného politického vývoja v rokoch 1994 – 1998.<sup>28</sup> Kedy neefektívnosť a neschopnosť konsenzu v rámci parlamentu viedli k nezvoleniu hlavy štátu.<sup>29</sup>

Ďalším príkladom aplikácie neoinštitucionalizmu v rámci novobudovaných štruktúr systému bolo Poľsko. Poľské politické elity prostredníctvom tzv. okrúhleho stola začali kreovať (de jure) semi-prezidencionalizmus<sup>30</sup> v rámci inštitucionálnych štruktúr systém. Reálne (de facto) sa začal presadzovať až počas prezidentského obdobia Lecha Walesu (1990-1995).<sup>31</sup> Po uzákonení novej ústavy v roku 1997, ktorá výrazne upravila prezidentské

---

27 Pozri: von Beyme, K. (1995): *Ansätze zu einer Theorie der Transformtion der ex -socialistischen Lander Osteuropas*. In: Merkel, W. (ed.): *Systemwechsel 1. Theorien. Ansätze und Konzepte der Transformtionsforschung*. Opladen: Leske and Budrich. s. 84

28 Kubát, M. (2003): *Postkomunizmus a Demokracia*. s. 38.

29 Referendum o priamej voľbe prezidenta v roku 1997, ktoré iniciovala prostredníctvom petície antimečiarovská opozícia. Vtedajší prezident Michal Kováč, ktorému prináležalo právo vyhlasovať referenda ho spojil do jedného spolu s otázkou o členstve v NATO. Následne však boli distribuované referendumové lístky bez otázky priamej voľby prezidenta. Referendum bolo zmaŕené z dôvodu nekorektného postupu vtedajšieho ministra vnútra Gustáva Krajčičho. Taktiež Ústavný súd uznal, že kroky ministerstva boli protiústavné. Následne sa pokúsil prezident Kováč opäť o opakovanie referenda, jeho kroky boli zmaŕené z dôvodu uplynutia jeho funkčného obdobia. Prezidentské právomoci tak pripadli vtedajšiemu premiérovi Vladimírovi Mečiarovi.

30 Semi-prezidencionalizmus podľa Duvergera (1980) sa dá charakterizovať prostredníctvom niekoľkých základných indikátorov. Prvým z nich je skutočnosť, že prezident je volený univerzálnym hlasovaním. Druhý indikátor vkladá do rúk prezidenta významné (nemalé) politické právomoci. Tretí indikátor stavia prezidenta do opozície proti sebe samému (respektíve nie je limitovaný výkonom svojej moci žiadnym orgánom), oproti tomu premiér a vláda sú v opozícii (respektíve svoju úlohu vykonávajú dovtedy kým majú väčšinu v parlamente čo znamená kým im parlament nevysloví nedôveru či nepostaví sa opozične proti nim. Pozri: Elgie, R.; Moestrup, E. (2008): *Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe*. Manchester: Manchester University Press. s. 3.

31 Vývoj poľského semi-prezidencionalizmu môžeme charakterizovať ako konsenzus prívržencov parlamentarizmu a prezidencionalizmu, ktorý započal sériou vyjednávaní pri tzv. okrúhlym stole v roku 1989 a relatívne sa skončil v roku 1997 prijatím novej ústavy. Prvotné vyjednávanie docielili zhodu pri tzv. voľbe na základe unikátneho systému rozdeľovania súťaže v rámci prvý polo-súťaživých volieb v krajine. Ďalším faktorom, ktorý kreoval daný systém bol rozpor medzi premiérom Mazowieckym a prezidentským kandidátom Walesom. Domnienka Mazowieckeho, že by v priamych voľbách bol populárnejší sa nepotvrdila. Úspešný kandidát Walesa prevzal iniciatívu, jeho cieľom bola snaha o vytvorenie inštitútu silného prezidenta. Jeho potencionálna moc vychádzala z novelizovanej komunistickej ústavy (1992). Pozri: McMenamin, I. (2008): *Semi-presidentialism and democratisation in Poland*. In: Elgie, R.; Moestrup, E. (eds.): *Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe*. s. 120-123.

právomoci sa semiprezidencializmus „vrátil“ do svojej inštitucionálnej (de jure) formy. Prvky poloprezidencializmu boli v Poľsku spojené najmä s efektívnosťou, ktorá bola základom posilnenej legitimacy.

Počas revolučných zmien si aj maďarské staré elity uvedomovali slabosť opozície, ktorá vyplývala hlavne z jej „fragmentovanosti“ v priebehu rokovaní. Na rozdiel od Československa a Poľska, kde rokovania boli vedené v rámci dvoch bipolárnych skupín, v Maďarsku bolo zastúpených až 9 na sebe nezávislých skupín.<sup>32</sup> Komunistické elity inklinovali k väčšinovému volebnému systému, naopak opozícia propagovala pomerný volebný systém. V rámci týchto udalostí tak vznikol špecifický volebný systém, ktorý mal zabezpečiť každej zúčastnenej strane mocenskú pozíciu v novom politickom systéme. Kombinácia rôznych prvkov sa prejavila nielen v rámci rozdeľovania moci pri voľbách, ale taktiež zabezpečila „každej“ politickej strane, ktorá splnila dané volebné kvórum mocenskú pozíciu v parlamente.<sup>33</sup>

Dvojkomorový parlament, ktorý sa uplatnil v dvoch krajinách stredoeurópskeho priestoru (Poľsko, Česká republika) bol taktiež výsledkom zložitého procesu v rámci prechodu k demokracii. Vznik Českého Senátu bol napríklad podmienený snahou o zaistenie politickej budúcnosti členov zanikajúceho Federálneho zhromaždenia, ktoré prestalo existovať v súvislosti s rozpadom Československa.<sup>34</sup>

*Hranice politického systému* ako jeden z ďalších prvkov sú v postkomunistických krajinách stredoeurópskeho areálu prevažne konsolidované. Politické úlohy sú jasne oddelené od spoločenských, taktiež vytváranie politicky oddelených skupín v systéme a ich výber je zakotvený v rámci inštitucionálneho usporiadania. Avšak aj pri definovaní tohto prvku politického systému Easton zdôrazňuje určitú pochybnosť pri vzájomnom odlišovaní niektorých spoločenských a politických štruktúr. Problematické je podľa neho hlavne odlíšenie špecifickej hierarchickej štruktúry, ktorá by sa mala výlučne viazať na plnenie určitých politických úloh a tým sa odlišovať od ostatných hierarchických vzťahov v danej

---

32 Maďarský okrúhly opozičný stôl bol tvorený zo zástupcov MDS, zástupcov alternatívnych strán (Spoločnosť Endre Bajcsy-Zsilinszkého, Nezávislá maloroľnícka strana, Kresťanská demokratická ľudová strana, Maďarské demokratické fórum, Maďarská ľudová strana, Maďarská sociálne demokratická strana) a zoskupení a tretia strana bolo tvorená predstaviteľmi spoločenských organizácií a hnutí. Pozri: Irmanová, E. (1998): *Kádárismus. Vznik a pád jedné iluze*. Praha: Karolinum. s. 174.

33 Menovanie vlády v podmienkach Maďarského systému je kombináciou prezidentského a parlamentného výberu, kde premiér je menovaný parlamentom a ministri prezidentom.

34 Kubát, M. (2003): *Postkomunizmus a Demokracia*. s. 55.

spoločnosti.<sup>35</sup>

Typickým príkladom nepriehľadnosti a splývania hraníc hierarchických štruktúr spoločnosti bolo Slovensko v ére tretej Mečiarovej vlády. Absencia horizontálnej kontroly moci<sup>36</sup> otvárala vtedajšej vláde väčšiu možnosť zasahovania do nepolitických inštitúcií, či štruktúr. Viditeľné bola najmä snaha o ovládnutie autonómnych sfér spoločnosti, medzi ktoré patrili napríklad univerzity, mimovládne organizácie, masové médiá či tretí sektor. Hranice slovenského politického systému sa z veľkej časti ustálili po parlamentných voľbách v roku 1998, po ktorých vznikla nová demokratická pravicová vláda aj napriek volebnému víťazstvu Mečiarovej politickej strany HZDS.

Ďalšie prvky, ktoré spolu vytvárajú politický systém sú navzájom prepojené a fungujú prostredníctvom *okolía politického systému*. Jedná sa o dve kategórie a to *vstupy* (inputs) a *výstupy* (outputs). Pod pojmom „okolie“ politického systému Easton rozumie tlaky, ktoré sú vyvíjané na existujúci systém a ktoré podmieňujú aj jeho zmeny. Prebiehajú v rámci spoločnosti (vonkajšie tlaky) ale aj v rámci samotného politického systému (vnútorné tlaky). Vzájomné prenikanie medzi systémom a okolím bez ohľadu na podmienky je trvalé. Ak by neexistovala daná vzájomnosť, v ktorej musia výstupy zodpovedať potrebám a požiadavkám v rámci vstupov, je nemožné charakterizovať dôvody zmeny či existenciu systému.

Vstupy prezentované prostredníctvom občanov v stredoeurópskych krajinách počas prvej fázy budovania systému vychádzali hlavne zo snahy vytvorenia otvorenej, slobodnej a demokratickej spoločnosti. Avšak prvotná eufória postupom času začali slabnúť a boli vystriedané hlbokou spoločenskou depresiou. Dôvodom zmeny bol predovšetkým prechod od starého usporiadania smerom k novému, ktorý bol vnímaný verejnosťou ako namáhavý a bolestný proces s nejasným výsledkom. Hospodárska stagnácia, ktorá bola jednou z hlavných príčin spoločenskej nespokojnosti viedla v niektorých krajinách k radikalizácii obyvateľstva a vysokej polarizácii politickej scény. Efektivita politického systému tak bola narušená, konsenzus medzi vstupmi a výstupmi neexistoval.

Dobrym príkladom danej neefektivity bola spoločenská situácia v bývalom

---

35 Říchová, B. (2006): *Průhled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. s. 54.

36 Absencia kontroly vtedajšej vlády bola viditeľná pozdĺž celého systému. Jedným z príkladov je napríklad absencia zastúpenia opozície v kľúčových sektoroch z hľadiska hodnotenia plnenia substantívnych kritérií demokracie (Slovenská informačná služba, elektronické verejnoprávne médiá a pod.). Či napríklad obchádzanie ústavy a zákonov pri presadzovaní či odvolávaní elít v štátnych a verejnoprávných inštitúciách. Pozri: Szomolányi, S. (1999): *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava: Stimul. s. 77-79.

Československu. Nespokojnosť slovenskej časti obyvateľstva s hospodárskou situáciou sa prejavila úpadkom podpory nového typu štátneho usporiadania. Následne sa to premietlo na výstupoch politických elít v podobe zániku spoločného štátu Čechov a Slovákov. Napriek vyriešeniu národnostnej otázky a štátnosti bola následne nestabilita a neefektivita politického systému prenesená na slovenskú spoločnosť, avšak už v samostatnom štáte.

Absencia konsenzu medzi spoločnosťou a politickými elitami a taktiež absencia v rámci politických elít vytvorili špecifické prostredie charakteristické výraznou nezhodou medzi spoločenskými vstupmi – požiadavkami a politickými výstupmi – rozhodnutiami. Názorným príkladom danej absencie zhody bola klesajúca podpora politického systému v ére vlády Vladimíra Mečiara, ktorá bola charakterizovaná jeho postupným vytláčaním z centra politickej moci. Môžeme ju rozdeliť do troch fáz:

- Prvá fáza bola v roku 1991, kedy rozhodli tlaky vo vnútri politického systému, respektíve úzka skupina politickej elity (Predsedníctvo slovenského parlamentu), avšak proti vôli ľudu.
- Druhá fáza bola v roku 1994, taktiež politické tlaky vychádzajúce z vnútra systému – plénum parlamentu, ale už z výraznou absenciou protestov spoločnosti.

Tretia fáza bola v roku 1998, v rámci parlamentných volieb vytlačila väčšina voličov bývalého trojnásobného premiéra z centra moci. Dané obdobie je charakteristické výraznými tlakmi nielen z vnútra systému ale aj z jeho okolia prostredníctvom nespokojných občanov.<sup>37</sup>

Politické elity v Maďarsku snažiac sa naopak potlačiť už vyššie spomínanú radikalizáciu obyvateľstva, ktorá by mohla viesť ku delegitimizácii novo vytvoreného politického systému, uprednostňovali gradualistický princíp prijímania politických rozhodnutí – výstupov. Spoločenské tlaky maďarského obyvateľstva boli však natoľko silné, že niektoré nevyhnutné i keď nepopulárne rozhodnutia nakoniec neboli prijaté. Konsenzus v rámci spoločenských vstupov a politických výstupov absentoval čo v nasledujúcom vývoji viedlo k nestabilite a neefektivite politického systému.

Určitú stabilitu vykazovali politické systémy postkomunistických štátov, ktoré boli prakticky etnicky a kultúrne homogénnymi štátmi (Poľsko, Česko, Maďarsko). V rámci týchto štátov totižto nepôsobili vo vláde antisystémové strany a ich snaha o geografické priblíženie sa Západu a európskym organizáciám bola jediným skutočným politickým cieľom.

---

37 Pozri: Szomolányi, S. (1999): *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. s. 82.



Taktiež minimalizácia ekonomickej frustrácie v rámci spoločnosti posilňovala stabilitu a efektívny vývoj politického systému. Typickým príkladom bolo Poľsko, ktoré hneď od začiatku budovania nového systému naštartovalo radikálne reformy ekonomickej transformácie.<sup>38</sup> Na rozdiel od ostatných štátov, ktoré danú cestu podstúpili ich prechody ku konsolidácii sa buď zastavili, alebo dokonca stroskotali. Dôvodom tejto stagnácie transformácie bola absencia konsenzu vo vnútri systému.

Poľské politické elity aj napriek vysokej fragmentovanosti a polarizácii politickej scény boli schopné všeobecného konsenzu pri ekonomickej transformácii. Schválením plánu tzv. šokovej terapie vtedajšieho ministra financií Leszka Balcerowicza<sup>39</sup> obidvoma blokmi politických strán (pravica – reprezentovaná Solidaritou a postkomunistická ľavica – reprezentovaná predovšetkým Zväzom demokratickej ľavice) sa transformácia nezastavila ani po ich vzájomnej výmene na vrchole vládnej moci.

Prostredníctvom adaptácie Eastonovej teórie politického systému na vybrané krajiny postkomunistického areálu a ich následným vzájomným porovnaním sa nám naskytl nový pohľad na analyzovaný pojem. Prostredníctvom systémovej analýzy sa prejavili predovšetkým jeho špecifické predpoklady ako nestabilita a slabosť postkomunistického systému. Nedostatky boli pozorovateľné najmä vo vymedzení jeho hraníc a okolia. V daných štruktúrach bol analyzovaný pojem viditeľný v politickej a spoločenskej nestabilite, či v neschopnosti stanovenia spoločenského a politického konsenzu. Systémová analýza taktiež konštatovala, že jednotlivé krajiny strednej Európy postupovali pri budovaní politického systému rôznymi spôsobmi a aj priebeh vyrovnania sa s existujúcou nestabilitou bol rozdielny.

## **POSTKOMUNIZMUS AKO URČITÝ DRUH PRECHODU**

Predchádzajúca podkapitola sa pokúsila prostredníctvom Eastonovej systémovej analýzy charakterizovať postkomunizmu ako určitý druh politického systému. Respektíve, systémová analýza bola predovšetkým využitá pri vzájomnej komparácii jednotlivých

---

38 Pozri: Holmes, L. (1997): *Post-communism. An Introduction*. London: Polity Press. s. 346.

39 Tzv. Balcerowiczov plán tvorilo päť základných opatrení, ktoré vychádzali hlavne z rozsiahlej cenovej liberalizácie, uvoľnenia zahraničného obchodu. Hlavným cieľom bola tak stabilizácia celkovej poľskej ekonomiky a vytváranie trhových inštitúcií. Pozri: Doležalová, J.(2007): *Rozvoj demokracie v Poľsku a jeho vliv na výkonost hospodárství*. Brno: Centrum výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky. s. 15.

postkomunistických krajín stredoeurópskeho priestoru. V dôsledku niektorých absentujúcich prvkov a to najmä v hraniciach a okolí politického systému nebolo možné danú podkapitolu definitívne uzavrieť. Dôležité je však zdôrazniť, že jej výstupy budú využité v rámci poslednej kapitoly ako určitý východiskový bod na objasnenie analyzovaného pojmu. Môžeme však vychádzať z faktu, že krajiny postkomunistického areálu formovali a budovali svoj politický systém na základe klasických modelov ako parlamentarizmus či prezidencializmus. Charakteristickou črtou postkomunistických systémov bola ich „hybridnosť“ čiže neexistencia čistých modelov. Politické prostredie, v ktorom sa dané systémy kreovali bolo špecifické práve postkomunistickými prvkami. Tie priamo alebo nepriamo ovplyvňovali tvorbu prvkov nových demokracií v postkomunistickom priestore.

Nasledujúca podkapitola sa bude venovať špecifickému stavu v ktorom sa vývoj postkomunistických demokracií nachádzal a ktorý bol úzko spojený s analyzovaným pojmom. Pokúsi sa taktiež potvrdiť alebo vyvrátiť hypotézu, ktorá bola špecifikovaná v úvode práce. Vychádzala z toho, že definovanie postkomunizmu ako určitého druhu tranzície a následná aplikácia všeobecnej typológie je nepostačujúca. Dôvodom by mohla byť najmä komplikovanosť jeho priebehu v jednotlivých krajinách postkomunistického areálu. Nielen v dôsledku zložitosti a početnosti členenia teórie prechodov k demokracii,<sup>40</sup> čiže neexistencie všeobecnej teórie prechodov<sup>41</sup> je pre danú podkapitolu nosným východiskom – teória Adama Przeworskeho. Druhým dôvodom výberu danej teórie je jej definovanie prostredníctvom dvoch fáz. Tými sú fáza liberalizácie a fáza demokratizácie, hlavne jej moment „ukončenia“. Práve daná demokratizácia bude fundamentálnym základom pri aplikovaní postkomunizmu. Fázy v teórii Adama Przeworskeho sú z časového porovnania dlhodobejšie ako ostatné teórie, zaoberajúce sa „iba“ bodom zlomu. Pre dôraznejšiu komparatívnu analýzu pojmu postkomunizmu a fázy demokratizácie nám posluží tzv. O'Donnellov koncept demokratizácie.

---

40 Prechod k demokracii však podľa niektorých autorov (Przeworski, Sartori) nevystihuje podstatu prechodu, ktorý je charakterizovaný ako stav či interval medzi dvoma režimami, neznamená to však že to musí byť vždy iba medzi nedemokratickým a demokratickým režimom. (napr. 90. roky 20. storočia v Kambodži, keď jeden nedemokratický režim bol nahradený druhým). Taktiež daný prechod môže zostať niekde uprostred, alebo môže byť zbrzdený intervenciou určitých silových zložiek, či daný vývoj sa môže vrátiť späť, čo je aj príklad niektorých postkomunistických krajín. Pozri: Ženíšek, M. (2006): *Préchydy k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Aleš Čeně. s. 18-19.

41 Absencie všeobecnej teórie prechodu vychádza z kritiky neexistencie relatívne stabilných štruktúr, v rámci ktorých by sa dali analyzovať hodnoty, procesy, identity či stratégie tých, ktorí hája status quo a ktorí presadzujú reformu. Podľa kritikov (O'Donnell, Schmitter) nemožno budovať určitú teóriu na špecifických prvkoch náhody, nepredvídateľnosti, kľúčových rozhodnutí prijatých v zhone bez určitej štruktúry a behaviorálnych parametrov. Pozri: Dvořáková, V.; Kunc, J. (1994): *O přechodech k demokracii*. Praha: Slon. s. 76.

Guillermo O'Donnell v rámci neho detailnejšie definuje proces demokratizácie, ktorý sa podľa neho skladá s dvojitej tranzície.

Prechod k demokracii v postkomunistických krajinách stredoeurópskeho areálu by sa dal prirovnať k tzv. snehovej gule či lavínovému efektu (inšpiračný príklad), kedy prvé prechody k demokracii v rámci postkomunistického areálu posilňovali tých, ktorí sa v iných krajinách usilovali o podobné zmeny režimu a poskytovali im vhodné modely.<sup>42</sup> Úspešne bola započatá liberalizácia<sup>43</sup>, ktorá v niektorých krajinách prebiehala priamoúmerne s demokratizáciou a v rámci ktorej už boli etablované prvky postkomunizmu alebo sa v jej priebehu utvárali. Môžeme preto predpokladať, že postkomunistické prvky boli východiskovým bodom samotnej demokratizácie.<sup>44</sup> Existenciou týchto bodov (predpoklady vychádzajúce priamo z dedičstva postkomunizmu)<sup>45</sup> sa tranzícia odlišovala od ostatných krajín s podobným priebehom vývoja.

Demokratizácia predstavuje obširny pojem a rozsiahly časový priestor, ktorý nie je obmedzený určitými hranicami, respektíve jej koniec je podmienený až začiatkom konsolidácie demokracie. Pre lepšiu adaptáciu a charakterizovanie postkomunistických prvkov v rámci danej fázy sa vyžaduje jej štrukturalizovanie. Na tom nám posluží daná „pomocná“ definícia Guillerma O'Donnella. Vychádza z faktu, že je pre pochopenie procesu demokratizácia prijateľnejšie a vhodnejšie rozdeliť ho do dvoch prechodov, ktorými sú :

---

42 Huntington, S. P. (2008): *Tretí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: CDK. s. 53. Príkladom daných „išpiračných“ krajín boli napríklad Poľsko v roku 1981 nárastom vplyvu Solidarity, alebo 1986 Jaruzelskeho amnestia zákona pre politické aktivity, ktorá de facto signalizovala legitimizáciu opozície, či aj Maďarská republika 1988 kedy prešla ku systému viacerých strán.

43 Liberalizácia - fáza prechodu, kontrolovaná zhora. Je vlastne výsledkom interakcií medzi štiepeniami v rámci autoritatívneho režimu a autonómnymi organizáciami v rámci občianskej spoločnosti. Liberalizácie je určité „rozmravovanie režimu“, kedy roztápajúci ľadový vrch občianskej spoločnosti preteká cez hrádze autoritatívneho režimu a jeho reakciou je prepuknutie autonómnych organizácií v rámci spoločnosti. Pozri: Przeworski, A. (1992): *The Game of Transition*. In: Mainwaring, S.; O'Donnell, G.; Valenzuela, S. J.: *Issues in Democratic Consolidation. The New South American democracies in comparative perspective*. Indiana: Universtiy of Notre Dame Press. s. 107-110.

44 Demokratizácia – druhá fáza prechodu, ktorá nadväzuje na úspešnú liberalizáciu, alebo priamo-úmerne s ňou splýva a to prevažne pri prechodoch otvoreného kolapsu starého režimu. O demokratizácii hovoríme taktiež od okamihu, kedy časť opozičných skupín sa začne dohadovať s časťou autoritárskeho režimu na nových pravidlách hry. Przeworski fázou demokratizácie rozdeľuje na tzv. extrication (uvoľnenie či vymotanie sa z režimu), ktorá vedie k budovanie inštitúcií a vlády, ktoré sú zodpovedné spoločnosti a ich významné politické správanie je totožne s ňou. Po úspešnej adaptácii inštitúcií nasleduje tzv. constitution (ústavnosť či „založenie“ demokracie), čo znamená už budovanie demokratických štruktúr a inštitúcií. Pozri: Przeworski, A. (1992): *The Game of Transition*. s. 116-123.

45 Predpoklady postkomunizmu, ktoré vychádzali priamo z komunitickej minulosti a boli definované Leslie Holmesovou v publikácii *Postcommunism. An Introduction*. Patria medzi ne: Znak nezávislosti a nárast nacionalizmu, priama absencia kultúrneho kompromisu, vysoké očakávania od lídrov, nedôvera k politickým inštitúciám a cynizmus smerom dopredu, potlačenie hlavných teórií formovanie legitimacy, morálne vákuum, ideologické vákuum. Pozri: Holmes, L. (1997): *Postcommunism. An introduction*. s. 16-18.

- prechod od autoritárskeho režimu smerom k budovaniu demokratickej vlády,
- prechod od demokratickej vlády smerom k efektívnemu fungovaniu demokratického režimu.<sup>46</sup>

Kým demokratickú vládu – respektíve danú fázu prechodu chápe Guillermo O'Donnell ako „stav“ obsahujúci určité inštitúcie, tak demokratický režim už obsahuje vzťahy medzi štátnymi inštitúciami a občianskou spoločnosťou. Zásadný rozdiel spočíva v tom, že budovanie demokratických inštitúcií, či demokraticky zvolená vláda ešte neznamená vytvorenie demokratického režimu – čiže efektívne fungovanie demokracie. Alebo inými slovami to znamená, že inštitúcie, ktoré boli vytvorené pre efektívnejší prechod od starého systému nemusia vyhovovať či skôr nemusia uznávať nástup nového demokratického systému. A preto môžeme medzi základné inštitucionálne problémy demokracie zaradiť predovšetkým:

1. rozloženie rozhodovacej moci,
2. štrukturálny proces kolektívneho úsudku – rozsudku,
3. vymenovanie kolektívnych zástupcov ľudu.<sup>47</sup>

Práve stav, medzi „dvoma tranzíciami“ je pozorovateľný pri analyzovaní pojmu postkomunizmus.

Dobrym príkladom revitalizovaných a novelizovaných inštitúcií zabezpečujúcich efektívny a rýchly prechod smerom k demokratickému systému, ktoré sa neskôr stali jeho prekážkou, bolo obdobie tranzície a následného rozdelenia Česko-slovenskej republiky. Po prevzatí moci, ktoré vzišlo z kolapsu (zrútenia) režimu (Dvořáková, Kunc, Linz) a následného rokovania za „okružným stolom“,“<sup>48</sup> sa nová politická elita nezaoberala budovaním nových demokratických inštitúcií, ústavy a stabilizovaním vnútroštátnych vzťahov. Svoj hlavný smer upriamila na čo najrýchlejšie uchopenie štátnej moci v parlamentných voľbách v roku 1990 a následne stabilizovanie moci po nich.

Preberanie moci v rámci podmienok Československa sa tak dá charakterizovať ako

---

46 O'Donnell, G. (1992): *Transition, Continuities and Paradoxes..* In: Mainwaring, S.; O'Donnell, G.; Valenzuela, S. J.: *Issues in Democratic Consolidation. The New South American democracies in comparative perspective.* Indiana: University of Notre Dame Press. s. 18.

47 Warren, M. E. (2006): *Democracy and the state.* In: Dryzek, J. S.; Honig, B.; Phillips, A. (eds.): *The Oxford Handbook of Political Theory.* New York: Oxford University Press. s. 390.

48 V československých podmienkach neprebíhali rokovania tzv. „okružného stola“ ako v maďarských a poľských prípadoch. Dôvodom bola skutočnosť, že rokovania sa nekonajú pod tlakom „masových demonstrácií“, ale skôr z vôle držiteľov moci, respektíve jej reformného krídla. V Československu rokovania pri okružnom stole začali až po demonstráciách v Prahe.

inštitucionálna improvizácia nevyhnutných zmien.<sup>49</sup> Tieto kozmetické úpravy na jednej strane pozitívne zohrali svoju úlohu pri tranzícii, no na druhej strane skomplikovali konsolidáciu novej demokracie. Inštitucionalizácia zlyhala na úrovni elít, ktoré si z dôvodu rýchleho prechodu neosvojili politiku kompromisov a vyjednávania. Leslie Holmes charakterizovala daný stav ako priamu absenciu kultúry kompromisu.

Môžeme predpokladať, že práve existencia nestability viedla k rozpadu federatívneho systému a prejavila sa predovšetkým absenciou novej ústavy, ťažkopádnosťou inštitucionálnych mechanizmov<sup>50</sup>, alebo neexistenciou celoštátnej strany, ktorá mohla zmierniť vtedajšiu fragmentáciu politickej scény.

Dané obdobie inštitucionálnej nestability bolo špecifické nielen pre bývalú federáciu, ale pre viaceré krajiny postkomunistického areálu. Tento stav je charakteristický ako tzv. inštitucionálne provizórium trvania - „*konstitutionelle Dauerprovisorium*“.<sup>51</sup>

Ďalším príkladom danej inštitucionálnej dočasnosti, ako už bolo viackrát v práci naznačené, je priebeh a vývoj politického systému v Poľsku. Pri tomto príklade je dôležité poznamenať aj skutočnosť, že budovanie niektorých nezávislých inštitúcií začalo pred samotným prechodom k demokracii v roku 1989. Budovanie demokratickej kultúry, subjektov a objektov ešte pred samotným začiatkom prechodu malo zásadný vplyv na hladkosť tranzície.<sup>52</sup>

Poľskú zmenu režimu zaradíme do dohodnutých prechodov, ktoré sú charakteristické rokovaniami pri tzv. „okrúhlych stoloch“. Rokovania, ktoré boli vedené

---

49 Zmeny sa týkali zrušenia vedúcej úlohy komunistickej strany (článok 4), kozmetická úprava článku o Národnom fronte, či voľbe prezidenta a poslancov do zákonodarných zborov. Pozri: Szomolányi, S.(1999): *Slovakia between Eastern and Central European Ways of Transition*. In: Dvořáková, V. (eds.): *Success or Failure?* Praha: FES. s. 25.

50 Federálne mechanizmy, ktoré boli vybudované už v 60-tych rokoch 20. storočia mohli fungovať iba v prítomnosti silne centralizovaného systému jednej štátostrany a nie v podmienkach pluralitnej demokracie, kde sa skôr prejavila ako dezintegračný faktor. Demonštrovala to hlavne absencia či zákaz majorizácie, ktorý vlastne umožňoval aj malému politickému subjektu zablokovať federálny parlament. Existencia mechanizmom sovietskeho štýlu v rámci federácie znemožňovala priechodnosť ústavodarných návrhov v parlamente. Pozri: Kopeček, L. (2006): *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. s. 175.; Linz, J. J.; Stepan, A. (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-communist Europe*. s. 330.

51 Mackow, J. (2005): *Totalitarismus und danach. Einführung in den Kommunismus und die postkommunistische Systemtransformation*. s. 97.

52 Budovanie poľských demokratických inštitúcií v Poľsku môžeme datovať už do 80-tych rokov, kedy poľské štátne elity začali kopírovať niektoré inštitucionálne riešenia od demokratických štátov. Následne na to bol vytvorený Ústavný tribunál (1986) a funkcia Ombudsmana (1988). Pozri: Ćwiek - Karpowicz, J.; Kaczyński, P. M. (2006): *Assisting Negotiated Transition to Democracy. Lessons from Poland 1980 – 1999*. Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych. s. 9.

medzi „straníckymi vojakmi“ okolo Jaruzalského a hnutím Solidarita viedli ku prijatiu troch rozhodujúcich kompromisov, ktoré však následne skomplikovali úsilie ukončenia poľskej tranzície a začiatok konsolidácie. Prvý poľský kompromis ustanovil prvé slobodné voľby čo zabezpečilo od augusta 1989 do decembra 1991 komunistickej strane a jej spojencom majoritu v dolnej snemovni. Druhý a tretí kompromis zapríčinil kreovanie Senátu a prezidentského úradu. Vytvorenie prezidentského úradu so značnými kompetenciami malo zabezpečiť autoritatívnej elite všeobecné výhody či záujmy (prvou osobou, ktorá bola predpokladaná do tejto funkcie a nakoniec ju aj zastávala – generál Jaruzelski).

Z pohľadu teórie prechodov vyššie uvedené dohody vyvolali v následnom vývoji dve komplikácie v rámci naštartovania konsolidácie režimu. Faktom bolo, že autoritárske elity mali už vopred zaistené kreslá v Sejme a tak sa dostali do významnej pozície v rámci vytvárania demokratickej ústavy. Druhá komplikácia, ktorá zbrzdila proces, bolo vtedajšie včlenenie posilnených prezidentských právomocí<sup>53</sup> do existujúcej ústavy. Týmto výsadám bola pridaná dôležitosť až časom, predovšetkým v rámci obdobia kedy Lech Walesa zastával funkciu prezidenta (1990 - 1995).

Môžeme konštatovať, že zjednotený prechod znemožnil kreovanie novej ústavy z dôvodu prijatia daných konsenzov čo vyvolalo už vyššie definované provizórium. V rámci daného obdobia bola napríklad v roku 1992 prijatá tzv. malá ústava, ktoré len definovala delenie - rozloženie politickej moci v štáte a vzťahy medzi politickými inštitúciami. Inštitucionálna dočasnosť, ktorá bola podmienená nestabilitou systému, polarizáciou politickej scény a absenciou kultúry kompromisu, respektíve konsenzu, trvala až do roku 1997.

Skoro identický vývoj prebehol v Československu a Poľsku a to v rámci problémov pri budovaní demokratického systému, ako napríklad existencia celospoločenskej nestability, nehody medzi revitalizovanými či nanovo vytvorenými inštitúciami a skupinami. Na rozdiel od Československa, v Poľsku daná inštitucionálna dočasnosť nevedla k rozpadu, či delegitimizovaniu daných štruktúr. Provizórium, ktoré de facto trvalo od roku 1989 do roku 1999 (de jure 1997) „len“ zbrzdilo premenu politických štruktúr smerom ku demokratickému

---

53 Medzi významné právomoci prezidenta poľskej republiky, ktoré boli včlenené do vtedajšej ústavy z roku 1989 patrili napríklad: vytváranie nominácií premiéra pre Sejm, odvolanie premiéra za určitých okolností, absencia kontrasiagnácie premiéra v oblastiach, ktoré sú priamo závislé na vláde ako zahraničná, obranná politika a národná bezpečnosť. Pozri: Linz, Juan, J.; Stepan, Alfred (1996). *Problems of Democratic transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe.* s. 268.

režimu. Na vysporiadanie sa z existujúcou inštitucionálnou nestabilitou boli prijaté dve prechodné obdobia<sup>54</sup>, ktoré mali graduálne viesť ku prijatiu demokracie v Poľsku.

Medzi krajiny, ktoré prešli už vyššie rozobraným inštitucionálnym provizóriom – dočasnosti môžeme zaradiť aj Českú republiku. I keď jej vývoj nebol vôbec identický z vyššie uvedenými príkladmi, ktoré charakterizovali daný stav ako nestabilný na základne neefektívnych inštitúcií a skupín, avšak výsledok bol identický, a to prechod smerom ku demokratickému režimu a začiatku konsolidácie demokracie. Viditeľným príkladom je schválenie Senátu - druhej komory v roku 1992 a jej aplikovateľnosť do praxe až v roku 1996. V rámci tohto prechodného stavu všetky právomoci vymedzené ústavou vykonávala Poslanecká snemovňa a podľa prechodných ústavných nariadení nemohla byť rozpustená.<sup>55</sup> Môžeme predpokladať, že obdobie – inštitucionálneho provizória, ktoré prebiehalo aj v Českej republike napomáhalo skôr ku stabilite vtedajšej vlády (vláda pravého stredu pod vedením Václava Klauza) pri efektívnom prechode smerom ku demokratickému režimu a konsolidácii demokracie.

Absencia určitého inštitucionálneho provizória je viditeľná hlavne v podmienkach maďarského prechodu, ktorý sa nedá definovať ako všeobecné odmietnutie starého režimu. Prvé slobodné voľby neboli akýmsi všeobecným referendum odmietnutia komunistickej strany, ako tomu bolo v ostatných stredoeurópskych krajinách.

Maďarský prechod k demokracii zaraďujeme do prechodu transformáciou, či prechodu na základe paktu elít (Karl, Schmitter). Taktiež je viditeľná absencia určitého bodu zlomu, či absencia určitej spoločenskej eufórie. Odlíšnosť v rámci systémovej štruktúry inštitúcií bola aj v bode prijímania. Stredoeurópske krajiny budovali či revitalizovali inštitúcie po 1. slobodných voľbách, v Maďarsku nastala zmena v rámci systémovej štruktúry ešte pred

---

54 Prechodové obdobia v rámci Poľskej tranzície smerom ku demokratickému režimu boli prijaté z dôvodu neschopnosti neschopnosti schválenia základných ústavných zákonov z dôvodu politickej nestability a neprítomnosti politického konsenzu. Prvé prechodné obdobie je spojené s rokom 1989, kedy sa prijala zmena v definovaní "socialistického" štátu Poľskej ľudovej republiky z roku 1952 bola zmenená na Poľskú demokratickú republiku. Druhé prechodné obdobie v roku 1992 bol schválený zákon zaoberajúci sa vzájomnými vzťahmi medzi legislatívnou a exekutívnou mocou a taktiež prešiel aj zákon o lokálnych vládoch. Dané série prijatých zákonov sú známe ako tzv. „malá ústava“, ktorá definovala základné systémove princípy štátu. Možno konštatovať, že dané prechodné obdobie 1992 – 1997 bolo kompromisom troch dokumentov, a to: ústavy z roku 1952, zákon o rozvoji a schvaľovaní ústavy 1992 a tzv. „malá ústava“ z októbra 1992. Pozri: Čwiek - Karpowicz, J.; Kaczyński, P. M. (2006): *Assisting Negotiated Transition to Democracy. Lessons from Poland 1980 – 1999*. s. 37.

55 Vodička, K.; Cabada, L. (2003): *Politický systém České republiky. Historie a současnost*. s. 245.

nimi.<sup>56</sup> Ani priebeh prijímania novej ústavy nebol výnimkou pri všeobecnom porovnaní stredoeurópskych krajín.<sup>57</sup> V roku 1989 zmena ústavy prebehla len určitou novelizáciou ústavy z roku 1949. Je potrebné zdôrazniť, že daná novelizácia bola natoľko rozsiahla, že de facto sa jednalo o ústavu novú.<sup>58</sup> Na základe týchto faktov, môžeme predpokladať, že práve schválenie nových inštitúcií pred prechodom ku demokracii, „novelizovanie“ ústavy a prechod paktom elít vytvárajú efektívny základ pre predchádzanie danej nestability v rámci inštitucionálneho provizória.

Absencia inštitucionálneho provizória je viditeľná aj v rámci priebehu vytvárania a budovania politického systému Slovenska. Dôvodom je skutočnosť, že krajina už po 2-krát v priebehu krátkeho prechodového obdobia podstúpila znovurozhodovanie o smerovaní ale už v podmienkach samostatnosti. Smerovanie bolo spojené so zachovaním liberalizácie a demokratizácie nadobudnutej ešte v rámci federácie. Inštitucionálne štruktúry systému sa začali budovať už od roku 1992. Avšak kontinuita z obdobia federácie, ktorá bola viditeľná v rámci tohto vývoja na jednej strane význačne zabránila ku spätnému návratu autoritatívneho režimu, no na druhej strane zbrzdila proces demokratizácie štátu. Slovensko v podmienkach Mečiarovho vládnutia je typickým príkladom O'Donnellovho modelu demokratizácie, ktorý vychádza z toho, že demokraticky zvolená vláda (1992; 1994) nepotvrďuje automaticky existenciu demokratického režimu (1998).

Vývoj po roku 1989 v postkomunistických krajinách strednej Európy viedol k jednému cieľu a to ku vytvoreniu demokratických štruktúr v rámci demokratického režimu. V tejto podkapitole bol naznačený priebeh a výber efektívnej cesty na dosiahnutie daného cieľa, ktorý sa v podmienkach strednej Európy značne líšil. Záviselo to hlavne na povahe odstraňovaného režimu, respektíve ktoré politické elity stáli na vrchole zmeny režimu. Dohodnutý prechod, ktorý prebehol v rámci Česko-slovenska a Poľska vytvoril určité

---

56 Ranné prijímanie zmien v rámci systému, ešte pred samotným prechodom zaraďuje maďarskom do tzv. post-tranzitívnej skupiny krajín, na rozdiel od tranzičného Poľsko a Československa.

57 Michal Kubát rozdeľuje postkomunistické krajiny, respektíve priebeh ich prijímania do 4 štyroch skupín, vrátane stredoeurópskych krajín. Česko a Slovensko patria do 1. skupiny v rámci nej boli ústavy prijímané narýchlo s krátkym prechodovým obdobím alebo bez neho. Poľsko patrí do 2. skupiny, ktorá je charakterizovaná dlhým prechodovým obdobím prijímania. Tretí typ je charakteristický ako úplné alebo definitívne navrátenie sa k ústave, ktorá bola platná ešte pred zavedením komunizmu (Lotyšsko). Maďarsko je zaradené do 4. skupiny – neschválenie novej ale revitalizovanie platnej ústavy. Pozri: Kubát, M. (2003): *Postkomunismus a Demokracia*. s. 34-36.

58 Z pôvodnej ústavy z roku 1949 iba 8 paragrafov zo 78 zostalo bez zmeny, 59 ich bolo zmenených úplne, 11 čiastočne a 29 bolo nanovo pridaných. Pozri: Hrdličková, B. (2008): *Maďarsko: Pravidové reformy pod taktovkou socialistov*. In: Cabada, L. (eds.): *Nové demokracie strední a východní Evropy*. Praha: Oeconomica. s. 73.



inštitucionálne provizórium – dočasnosti, ktoré v jednom prípade viedlo ku zlyhaniu chodu daných politických štruktúr čo vyústilo k rozpadu federácie. Alebo sa vytvorilo určité prechodové obdobie v rámci ktorého gradualistický princíp prijímania nariadení vytvoril demokratický režim. V niektorých prípadoch daná dočasnosť v prechodovom období bola využitá na stabilizáciu vrcholových štátnych inštitúcií a ich následnú konsolidáciu v rámci demokratického režimu (Česko). Existovali však aj krajiny, v ktorých dané provizórium absentovalo a to buď z dôvodu budovania inštitucionálnych štruktúr pred samotnou tranzíciou (Maďarsko), alebo z dôvodu udržania významnej inštitucionálnej bariéry na zaistenie prežitia politickej plurality (Slovensko).

Môžeme konštatovať, že táto podkapitola definovala niektoré spoločné znaky ale aj rozdiely stredoeurópskych krajín v rámci jednotlivých fáz prechodu k demokracii, ktoré sú viditeľné aj v tabuľke.

**Tabuľka č. 2: Chronológia fáz prechodu v podmienkach postkomunistických krajín Strednej Európy (Przeworski, A.; O'Donnell, G.)**

	Liberalizácia	Demokratizácia			
		extrication	vláda	constitution	režim
<b>Maďarsko</b>	1988	1989	1990	1990	?
<b>Poľsko</b>	1986	1989*	1992	1992	1997
<b>Česko-Slovensko</b>	1989	1989	1990	1990	-
<b>Česko</b>	-	-	-	1992*	1996
<b>Slovensko</b>	-	-	-	1992*	1998

Daná podkapitola prostredníctvom vyššie charakterizovaných rozdielov potvrdila hypotézu stanovenú v úvode práce. Postkomunizmus nie je adekvátne spájať s predmetom tranzície z dôvodu rozdielnych prístupov k samotnej zmene režimu a následným rozdielom, ktoré nastali pri kreovaní štruktúr demokratického systému postkomunistických krajín strednej Európy. Treba však zdôrazniť existenciu určitého prechodného obdobia vo všetkých analyzovaných krajinách, ktoré vychádzalo hlavne z postupného odbúravania starých štruktúr, vysporiadania sa z komunistických dedičstvom nielen v politickej ale aj v spoločenskej rovine.

## ZÁVER

Krajiny postkomunistického priestoru v rámci prvých dekád formovania nového demokratického režimu prešli rozličnými vývojovými fázami. Pôsobili na ne rôzne spoločenské a politické faktory a činitele. V niektorých prípadoch viedli k zastaveniu demokratizačného procesu.

Daná štúdia sa nielen pokúsila o potvrdenie stanovených hypotéz, ale predovšetkým jej jednotlivé podkapitoly nám načrtli nový pohľad na analyzovaný pojem. Postkomunizmus, ktorý nastúpil po páde komunizmu neslúžil len ako pomenovanie či označenie určitého geografického areálu. Pojmologicky sa tým mal odlišiť od ostatných prechodov v rámci tretej vlny demokratizácie. Prostredníctvom systémovej a chronologickej analýzy, ktoré boli rozpracované v predchádzajúcich kapitolách sa zviditeľnili špecifické črty, ktoré dovtedy absentovali v rámci demokratizačných vlín. Proces demokratizácie bol po kolapse socialistického systému priamo späť či identický s predpokladmi postkomunizmu. Môžeme konštatovať, že fáza demokratizácie priamo vychádzala z analyzovaného pojmu. Avšak je potrebné uviesť, že posledná podkapitola potvrdila stanovenú hypotézu o akejkoľvek absencii spätosti s predmetom prechodu. Dôvodom tohto konštatovania boli predovšetkým rozdiely v dĺžke a spôsobe prechodu či následnej demokratizácii režimu. Identický postup potvrdenia alebo vyvrátenia hypotézy bol zrejmý aj v ďalšej podkapitole. Pokúsila som sa v nej predovšetkým o adaptáciu Eastonovej systémovej teórie na vybrané krajiny postkomunistického priestoru. Následne bola daná teória využitá pri vzájomnom porovnaní krajín. V dôsledku neexistencie určitých systémových prvkov (najmä v hraniciach a okolí politického systému) však všeobecné zhodnotenie v závere kapitoly absentuje.

Napriek určitým absenciám v závere je potrebné zdôrazniť, že obidve podkapitoly nám ponúkli oveľa zreteľnejší pohľad na analyzovaný pojem postkomunizmus. Prostredníctvom postupnej adaptácie systémovej teórie, teórie prechodov a následne vzájomným porovnaním reálneho vývoja krajín postkomunistického priestoru sa do popredia pretlačila problematika postkomunizmu. Bola to predovšetkým jeho celková (spoločenská a politická) nestabilita a slabosť politického systému. Postupne sa tak vytvorilo špecifické prostredie transformácie a tranzície v postkomunistických krajinách.

Z dôvodu daných nejasností v rámci obidvoch podkapitol však môžeme potvrdiť, že sa jednalo o určitý druh postkomunistického prechodového obdobia, v ktorom sa vytvárali

demokratické inštitúcie, budoval demokratický režim, spoločnosť, politická kultúra a iné. Postkomunizmus tak môžeme definovať ako prechodový stav medzi odstraňovaným nedemokratickým režimom a konsolidovanou demokraciou, ktorý je viditeľný v rámci špecifického geografického prostredia. Analyzovaný pojem nie je používaný ako synonymum demokratizácie.

Preto v závere je potrebné zdôrazniť, že potreba ďalšieho sledovania vývoja analyzovaného pojmu je dôležitá a to nielen z dôvodu neustáleho rozširovania predpokladov, ale taktiež z dôvodu vymedzenia hraníc jeho trvania, respektíve vyslovenia idey o postkomunizme ako štvrtej vlny demokratizácie.

## LITERATÚRA

- Beyme, K. von (1995): *Ansätze zu einiger Theorie der Transformation der ex-sozialistischen Länder*. In: Merkel, W. (ed.): *Systemwechsel 1. Theorien. Ansätze und Konzepte der Transitionsforschung*. Opladen: Leske and Budrich. 376 s. ISBN: 978-3-638-53624-0
- Ćwiek - Karpowicz, J.; Kaczyński, P. M. (2006): *Assisting Negotiated Transition to Democracy. Lessons from Poland 1980 – 1999*. Warsaw: Fundacja Instytut Spraw Publicznych. 80 s. ISBN 83-89817-41-1.
- Dahrendorf, R. (1991): *Úvahy o revoluci v Evropě, v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě*. Praha: EKK. 160 s. ISBN 80-85212-17-X.
- Dahrendorf, R. (2008): *Pokoušení nesvobody. Intelektuálové v časech zkoušek*. Jihočany: H&H. 240 s. ISBN 978-80-7319-065-1.
- Doležalová, J.(2007): *Rozvoj demokracie v Polsku a jeho vliv na výkonnost hospodářství*. Brno: Centrum výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky. 46 s. ISSN 1801-4496.
- Dornisch, D.; Elvin, P.; Kania, R. (eds.) (1998): *Post-Communist Transformations. A new Generation of perspectives*. Warsaw: IFiS. s. 182. ISBN 83-87632-18-X.
- Dvořáková, V.; Kunc, J. (1994): *O přechodech k demokracii*. Praha: Slon. 155 s. ISBN 80-901424-8-6
- Elgie, R.; Moestrup, E. (2008): *Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe*. Manchester: Manchester University Press. s. 280. ISBN 978-07190-7535-3.
- Galeotti, M. (1995): *The Age of Anxiety: security and Politics in Soviet and Post-soviet*

- Russia. New York: Longman. 220 s. ISBN 0-582-21853-5.
- Hale, E. Henry (2005): *Democracy and Revolution in the Postcommunist World. From Chasing Events to Building Theory*. Indiana University. On: [http://www.csis.org/component/option,com\\_csis\\_pubs/task,view/id,1854/type,1/](http://www.csis.org/component/option,com_csis_pubs/task,view/id,1854/type,1/). (Stav ku dnu 25. apríla 2009)
- Holmes, L. (1997): *Post-communism. An Introduction*. London: Polity Press.
- Holmes, L. (2004): Communist and Post-Communist Systems. In: Kogan, M.; Hawkesworth, M. (eds.), *The Routledge Encyclopedia of Government and Politics*. New York: Routledge. 1483 s. ISBN 0415276233
- Holzer, J.; Balík, S. (2007): *Postkomunistické nedemokratické režimy. Studie k proměnám politické teorie v posttranzitivním čase*. Brno: CKD. 223 s. ISBN 978-80-7325-128-4
- Horváth, P. (2003): *Stredoeurópske konštanty a premeny*. In: Horváth, P.; Letavajová, S.; Priečko, M.: *Slovensko: politika a spoločnosť*. Trnava: UCM.
- Hrdličková, B. (2008): *Maďarsko: Pravidové reformy pod taktovkou socialistov*. In: Cabada, L. (eds.): *Nové demokracie střední a východní Evropy*. Praha: Oeconomica. 434 s. ISBN 978-80-245-1388-1.
- Huntington, S. P. (1997): *A new Era in Democracy. Democracy's Third Wave*. In: Christian, S. (eds.): *Comparative Politics*. 14 edition/ Permit No 84. Connecticut: DPG, ISBN 0697316874.
- Huntington, S. P. (2008): *Tretí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: CKD. 345 s. ISBN 978-80-7325-156-7.
- Illner, M. (1996): *Post-Communist Transformation Revisited*. In: *Czech Sociological Review* IV, 2, 157-169
- Irmanová, E. (1998): *Kádárismus vznik a pád jedné iluze*. Praha: Karolinum. 200 s. ISBN 80-7184-436-5.
- Kogan, M., Hawkesworth, M. (eds.) (2004): *The Routledge Encyclopedia of Government and Politics*. London and New York: Routledge. 1483 s. ISBN 04-1527-6233
- Kofman, J.; Roszkowski, W. (1999): *Transformacja I Postkomunizm*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN. 270 s. ISBN 83-86759-77-1
- Kopeček, V. (2005): *Sociálně politické podmínky demokracie*. In: Hloušek, V.; Kopeček, L. (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: IIPS. 380 s. ISBN 80-210-3195-6

- Kopeček, L. (2006): *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno: CKD .347 s. ISBN 80-7325-076-4.
- Kornai, J. (1998): *Od gulážového komunizmu k trhovej ekonomike*. Bratislava: Kalligram. 226 s. ISBN: 80-89238-11-8
- Kornai, J. (2005): *The Great Transformation of Central Eastern Europe: Success and Disappointment*. Collegium Budapest and Central European University, Harvard University.
- On: [www.colbud.hu/fellows/kornai\\_publ/recent\\_paperthegreattransfIn\\_english.pdf](http://www.colbud.hu/fellows/kornai_publ/recent_paperthegreattransfIn_english.pdf) (Stav ku dňu 26. apríla 2009).
- Kováč, L. (2007): *Prírodopis komunizmu. Anatómia jednej utópie*. Bratislava: Kalligram. 228 s. ISBN 987-80-7149-940-4
- Kubát, M.(2003): *Postkomunizmus a Demokracia*. MESTO: Dokořán. 130 s. ISBN 80-86569-47-0
- Kubát, M. (2006): *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století. Institucionalně politická studia*. Praha: Dokořán. s. 240. ISBN 80-7363-079-6.
- Kurzman, Ch. (1998): *Waves of Democratization*. In: *Studies to Comparative International Development*. New York: Springer New York. Volume 33, Number 1/March. ISSN 1936-6171.
- Linz, Juan, J.; Stepan, Alfred (1996): *Problems of Democratic transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 480 s. ISBN 0-8018-5158
- Linz, Juan, J. (2000): *Totalitarian and Authoritarian regimes. With a major new introduction*. Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc. 343 s. ISBN 1-55587-890-3.
- Mackow, J. (2005): *Einführung in den Kommunismus und die postkommunistische Systemtransformation*. Baden-Baden: Nomos Verlag. 168 s. ISBN 978-3-8329-1486-8.
- Mandelbaum, M. (eds.) (1996): *Postcommunism. Four Perspectives*. New York: Council of Foreign Relation. 280 s. ISBN 08-7609-1869
- McFaul, M.(2006): *The Missing Variable: The "International System" as the Link between Third and Fourth Wave Models of Democratization*. CDDRL, Working paper number 58 On: <http://cddrl.stanford.edu>. (stav ku dnu 26. marca 2009)
- McMenamin, I. (2008): *Semi-presidentialism and democratisation in Poland*. In: Elgie, R.; Moestrup, E. (eds.): *Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe*. Manchester:

- Manchester University Press. s. 280. ISBN 978-07190-7535-3.
- Nagle, J. David; Mahr, A. (1999): *Democracy and Democratization*. London: SAGE. 324 s. ISBN 07-6195-6794
- O'Donnell, G. (1992): *Transition, Continuities and Paradoxes*. In: Mainwaring, S.; O'Donnell, G.; Valenzuela, S. J.: *Issues in Democratic Consolidation. The New South American democracies in comparative perspective*. Indiana: University of Notre Dame Press. 350 s. ISBN 0-268-01210-5
- Outhwaite, W.; Ray, L. (2005): *Social Theory and Post-communism*. Oxford, UK: Blackwell Publishing. 256 s. ISBN 06-3121-112-8
- Palonen, M.E. E. (2006): *Political Polarisation in Contemporary Hungary*. University of Essex. (doktorandská práce; PhD.) On: [http://polemics.files.wordpress.com/2007/06/emilia\\_palonen\\_phd\\_thesis2006.pdf](http://polemics.files.wordpress.com/2007/06/emilia_palonen_phd_thesis2006.pdf). (stav ku dnu 26. marca 2009).
- Przeworski, A. (1992): *The Game of Transition*. In: Mainwaring, S.; O'Donnell, G.; Valenzuela, S. J.: *Issues in Democratic Consolidation. The New South American democracies in comparative perspective*. Indiana: University of Notre Dame Press. 350 s. ISBN 0-268-01210-5.
- Przeworski, A. (1995) (eds.): *Sustainable Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press. 148 s. ISBN 0-521-48261-1.
- Riff, M., A.(eds.) (1987): *Dictionary of modern political ideologies*. Manchester: University Press. ISBN 071901882X
- Říchová, B. (2006): *Průhled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha: Portál. 303 s. ISBN 80-7367-177-8.
- Sartori, G. (1993): *Teória demokracie*. Bratislava: Archa. 520 s. ISBN 80-7115-049-5.
- Sharlet, R. (1992): *Soviet Constitutional Crisis. From De-Stalinization to desintegration*. New York: M. E. Sharpe Inc. 195 s. ISBN 1-56324-063-Říchová, B. (2006): *Průhled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha: Portál. s. 52-57.
- Schopflin, G. (1995): Post-Communism. A profile. Javnost – The Public 2. 63-72 s.
- Smith, B. L. R.(1997): What is the State of Democracy in the Post-Communist Countries? On: [www.demokratizatsiya.org/Dem%20Archives/DEM%2005-04%20smith.pdf](http://www.demokratizatsiya.org/Dem%20Archives/DEM%2005-04%20smith.pdf) (stav ku dnu 26. marca 2009)
- Schwarz, P. K. (1994): *Češi a Slováci. Dlhá cesta k mierovému rozchodu*. Bratislava: Odkaz.

255 s. ISBN 80-85193-23-X

Staniszki, J. (2006): *Postkomunismus. Zrod hádanky*. Brno: CDK. ISBN 80-7325-093-4.

Szomolányi, S. : *Formovanie politických elít na Slovensku*. In: Sociológia (1993) 25. číslo 4 – 5. Bratislava: SAV. s. 328. ISSN 0049-1225.

Szomolányi, S. (1994): *Zostáva Slovensko v rámci stredoeurópskeho variantu tranzície?* In: Szomolányi, S.; Mesežnikov, G. (eds.): *Slovensko. Voľby 1994. Príčiny – Dôsledky – Perspektívy*. Bratislava: Interlingua. 230. s. ISBN 80-88721-06-7.

Szomolányi, S. (1999): *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava: Stimul. s. 125. ISBN 80-88982-11-1.

Szomolányi, S.(1999): *Slovakia between Eastern and Central European Ways of Transition*. In: Dvořáková, V. (eds.): *Success or Failure?* Praha: FES. 200 s. ISBN 80-902176-2-1.

Szomolányi, S. (2002): *Španielsko a Slovensko. Dve cesty k demokracii*. Bratislava: Stimul. 250 s. ISBN 80-982-58-8.

Valenzuela, S. J. (1992): *Democratic Consolidation in Post-transitional settings: Notion, Process and Facilitating conditions*. In: Mainwaring, S.; O'Donnell, G.; Valenzuela, S. J.: *Issues in Democratic Consolidation. The New South American democracies in comparative perspective*. Indiana: Universtiy of Notre Dame Press. 350 s. ISBN 0-268-01210-5.

Vodička, K. (eds.) (2003): *Dělení Československa. Deset let poté...*Praha: Volvox Globator. 340. s. ISBN 80-7207-479-2.

Vodička, K.; Cabada, L. (2003): *Politický systém České republiky. Historie a současnost*. Praha: Portál. 352 s. ISBN 80-7178-718-3.

Vykoukal, J.; Litera, B.; Tejchman, M. (2000): *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Nakladatelství Libri. 860 s. ISBN 80-85983-82-6.

Warren, M. E. (2006): *Democracy and the state*. In: Dryzek, J. S.; Honig, B.; Phillips, A. (eds.): *The Oxford Handbook of Political Theory*. New York: Oxford University Press. 905 s. ISBN 0-19-927003-1.

Ženíšek, M. (2006): *Prěchody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Aleš Čeněk. 222 s. ISBN 80-7380-088-X.